

Historische winkelpuien in de binnenstad van Lochem

door CeesJan Frank

Tegenwoordig zijn de historische binnensteden bij uitstek de plek geworden waar wordt gewinkeld en gerecreëerd; aan alle hoofdstraten en pleinen bevinden zich talloze winkels in alle soorten en maten, cafés en restaurants. Het is echter nog niet zo lang geleden, dat het stadsbeeld vooral ook werd bepaald door vele vormen van ambacht, handel en bedrijvigheid.

Overal binnen de wallen zag men werkplaatsen, kleine bedrijven en industrieën, ook in Lochem. De eens zo talrijke kleine bedrijven en werkplaatsen, de smeden, de leerlooierijen, de brouwerijen, de stalhouderijen, de bakkers en slaggers, ze zijn vrijwel allemaal verdwenen uit het stadsbeeld. De handeldrijvende middenstand wist zich echter te handhaven. Aan hun eeuwenoude aanwezigheid herinneren hier en daar nog fraaie oude winkelpuien: ze getuigen van de lange traditie in het etaleren van de “moderne

handelsgeest” en het aandacht-trekken van de klant.

De oudste winkelpuien

In de binnenstad van Lochem dateren de oudste winkelpuien uit het midden van de negentiende eeuw. Voor die tijd hadden panden in Lochem waarin goederen werden verkocht, niet een wezenlijk ander aanzien dan gewone woonhuizen. Het Marktgezicht van Jan de Beijer uit 1743 toont een rij huizen die op het eerste gezicht eenvoudige woonhuisgevels hebben. Aan kleine details kan men echter zien dat enkele van de huizen

ook als winkel werden gebruikt. Bij twee panden zijn namelijk bij de benedenvensters op- en neerklapbare luiken aangebracht, die men als luifel en toonbank kon gebruiken. De koopwaar kon zo net als bij een marktkraam voor het huis worden uitgesteld. De verkoop vond dus grotendeels buiten plaats, op de begane grond van de huizen werd gewoond.

Aan het einde van de achttiende eeuw werden de verkoopactiviteiten van winkeliers en kleine ambachtslieden steeds meer naar het inwendige van het huis verplaatst. De woonruimte op de begane grond werd in gebruik genomen als winkel. Pas in de loop van de negentiende eeuw zou de behoefte aan het duidelijk etaleren van de aangeboden waar belangrijk worden. Het winkelen werd van een doelgerichte noodzaak langzaamaan ook een tijdsverdrif, waarin het etalagerijken een steeds grotere rol ging spelen.

De woonhuisgevels met aanvankelijk kleine vensters werden hiervoor geleidelijk aan aangepast. In het begin werden gewone woonhuisvensters als etalageraam in gebruik genomen. Hiervoor hoefden nauwelijks bouwkundige ingrepen te worden gedaan. Al wat ingrijpender was het aanbrengen van een houten uitstalkast of erkertje in de bestaande vensteropening, populair in de eerste helft van de negentiende eeuw. Deze uitstalkasten gaven extra etalageruimte, meer licht in het interieur en duiden de

Detail tekening van de Markt te Lochem, door Jan de Beijer, 1743: twee huizen met op- en neerklapbare luiken bij de vensters.

¹ Eerdere afleveringen in deze serie werden gepubliceerd in *Scholtamp van Lochem, tijdschrift van de Historische Vereniging Lochem-Laren*.

Blauwe Torenstraat 5-7, één van de oudste winkelpuien in Lochem

winkelfunctie van het pand aan. Anders dan in de woonhuisvensters werden in deze uitstalkasten al gauw grote, kostbare ruiten toegepast. Op oude foto's van de Lochemse binnenstad zijn

ze hier en daar nog te zien. Zo had het pand van boekhandelaar Lovink, voor de ingrijpende verbouwing en verhoging rond 1900, rechts naast de winkelgang een driezijdige uitstalkast met roedenramen. De meeste winkeliers verkochten hun waren echter gewoon achter nauwelijks van een woonhuis te onderscheiden vensters.

Een tussenfase naar een echte winkelpui over de volle breedte van de gevel, wordt gevormd door het koppelen van het deurkozijn aan één of beide van de naast gelegen vensterkozijnen. De oudste nog bewaarde winkelpui in Lochem is een voorbeeld van dit type. Het pandje Blauwe Torenstraat 5-7 heeft zo'n pui, waarin de kozijnen van deur en aan beide kanten gelegen vensters één geheel vormen. De ramen hadden oorspronkelijk een 6-ruits verdeling en waren zoals bij woonhuizen uitgevoerd als schuifraam. Het rijk uitgevoerde houten snijraam in het bovenlicht van de deur wijst op een datering rond 1840.

De eerste volledige winkelpuien

In het derde kwart van de negen-

tiende eeuw verschijnen de eerste volledige winkelpuien in het Lochemse straatbeeld. De oude woonhuisvensters en de toegang werden uitgedoken en vervangen door een zich meestal over de volle gevelbreedte uitstreckende pui. Deze bestond uit een lage plint en bewerkte verticale houten lijsten (pilasters), die aan de bovenzijde een rijk gesneden houten kroonlijst dragen.

Het raamwerk omlijstte een winkel deur met glaspaneel en één of meer grote etalageruiten. Bij bredere puien zat de ingang in het midden. De houten lijsten werden naar believen sober of rijk versierd met panelen, snijwerk, consoles en kapitelen. De firmanaam en de belangrijkste koopwaar schilderde men in sierlijke letters op het fries in de horizontale kroonlijst. Ook op de ruiten verschenen opschriften.

Van deze houten winkelpuien zijn verschillende voorbeelden bewaard gebleven. Eén van de oudste is die van Walderstraat 25 (circa 1870), een pui die eigenlijk nog een mengvorm geeft te zien van het oudere type met gekoppeld deur- en vensterkozijn, en een volledige winkelpui.

Andere voorbeelden zijn Wal-

Walderstraat 25, houten winkelpui uit circa 1870

Jugendstilpui van Walderstraat 17. Kenmerkend zijn de sierlijk gebogen roeden en de glas-in-loodramen in de bovenlichten

derstraat 31-33, Smeestraat 10, Bierstraat 10 en Molenstraat 16.

Jugendstil

Aan het einde van de negentiende eeuw, toen Lochem volop in ontwikkeling was als geliefd vakantieoord en moderne vestigingsplaats voor talloze nieuwe, vaak welgestelde Lochemers, zien we steeds meer veranderingen optreden in de binnenstad. Het wordt meer en meer een "winkelcentrum" waar een steeds grotere verscheidenheid aan producten kan worden gekocht.

Naast de eenvoudige levensmiddelenwinkels (bakkers, slaggers, kruideniers, drogisten, enz.) vestigden zich zaken waar luxe artikelen werden aangeboden, zoals dames- en herenkleding, huishoudelijke artikelen, meubels, etc. Deze vernieuwing ging hier hand in hand met de opkomst van een nieuwe, moderne decoratieve stijl, die in de vormgeving van de nieuwe winkelpuien werd toegepast: de Jugendstil of Art Nouveau.

Na alle historiserende stijlen van de negentiende eeuw waaide er rond 1900-1910 een frisse wind in de binnenstad. De nieuwe winkelpuien kregen een open, uitnodigend karakter, met zeer grote etalageruiten en riante, vaak in portieken opgenomen entrees. Luxe materialen als marmer,

gepolijst graniet, glas-in-lood, kostbaar hardhout, veelkleurige tegels en geglazuurde bakstenen trokken de aandacht, evenals de sierlijk gebogen lijnen en gestileerde motieven uit de planten- en dierenwereld, die zo kenmerkend zijn voor de Jugendstil. Nieuwe ontwikkelingen en mogelijkheden in de bouwtechniek werden toegepast om de openheid van de winkelpui te bewerkstelligen, zoals zware ijzeren lateibalken om de bovengevel op te vangen en de grote, soms gebogen etalageruiten; firmanamen en koopwaar werden vermeld op panelen van zogenaamd marmerglass, één van de vele nieuwe producten van het einde van de negentiende eeuw. Niet alleen de nieuwe luxe winkels omarmden de nieuwe stijl, ook vele bestaande zaken vernieuwden hun pui en benadrukten daarmee het moderne karakter van hun bedrijf.

In Lochem waren talrijke voorbeelden van Jugendstilwinkelpuien te vinden. Er zijn er in de loop der jaren heel wat verdwenen of onherstelbaar vernield, maar gelukkig zijn hier en daar nog interessante exemplaren te zien. Tot de belangrijkste voorbeelden behoren de puien van Walderstraat 17, Markt 9, Bierstraat 13, 24-26 en Molenstraat 3

en 24. Vaak werd met eenvoudige middelen binnen traditionele puien aangesloten bij de nieuwe stijl: door middel van een enkel glas-in-loodraam, een aan de Jugendstil verwante roedenverdeling, een deurrooster.

Zo heeft de winkelpui van Molenstraat 14 een groot etalageraam met langs de bovenrand een sierlijke, uitwaaiierende roedenverdeling. In de loop der jaren trad er een versobering en verstraking in deze decoratieve stijl op. De sobere geometrische patronen, rechte lijnen en vlakkere decoraties van deze late Jugendstil zijn bijvoorbeeld te zien in de uit 1915 daterende pui van Molenstraat 15, oorspronkelijk een bakkerswinkel.

De jaren 20 en 30

De opvallendste winkelpui uit de jaren twintig is die van de voormalige ijzer- en metaalwarenhandel van C. Langelier in de Bierstraat (nr. 6). Deze pui werd in 1924 ontworpen door architect G.J. Postel en is door de expressieve vormgeving van de schuin geplaatste etalageruiten, de etalagekast en de siermetselwerkdetails een goed voorbeeld van de Amsterdamse Schoolstijl. Bijzonder is het materiaalgebruik: plaatijzer, waarmee het gehele puigedeelte boven de bakstenen plint is samengesteld.

In de loop van de jaren twintig en dertig werden de nieuwe winkelpuien steeds strakker en zakelijker van vorm: brede rechte etalagevensters met grote glasruiten, brede bovenlichten met veel ramen; in de indeling en vormgeving overheersen rechte, meest horizontale lijnen. Voorbeelden zijn de eveneens door Postel ontworpen pui van Walderstraat 19 (1929) en de uit circa 1930 daterende pui van Smeestraat 6-8.

Delftse Schoolstijl

In 1949 werden aan de Bierstraat, aan het plein tegenover de Grote Kerk twee nieuwe huizen gebouwd nadat de oude bebou-

wing door brand was verwoest. De panden zijn ontworpen door het architectenbureau Veeze en Twijnstra in de stijl van de Delftse School. Kenmerkend voor deze stijl zijn de op de traditionele Hollandse bouwkunst geïnspireerde bouwvormen, een ambachtelijk materiaalgebruik (baksteen, houten kozijnen en ramen, dakpannen) en aan de traditionele bouwkunst ontleende details en motieven.

De panden aan de Bierstraat hebben dan ook schilderachtige bakstenen Oud-Hollandse tuiten klokgevels met traditionele houten kozijnen, roedenramen en smeedijzeren muurankers.

Ook de bijbehorende winkelpuien zijn uitgevoerd in traditionele stijl met gemetselde plinten, roedenramen, een centraal geplaatste ingang met boven- en onderdeur. De luifel van Bierstraat 12 werd in 1983 pas toegevoegd. In dezelfde stijl is de winkelpui van Markt 18 (Lovink) uitgevoerd.

Ten slotte

Tijdens een rondwandeling door

de binnenstad van Lochem is nog een grote variatie aan historische winkelpuien te zien². Ze zijn er in allerlei vormen, stijlen en materialen. Toch is er in de afgelopen jaren veel verdwenen. Nieuwe ideeën over etaleren en toegankelijkheid, huisstijlen van grote winkelketens en ongebreidelde moderniseringsdrang zorgden ervoor, dat vele fraaie oude winkelpuien werden weggebroken. Grote lichtreclames, in moderne materialen uitgevoerde luifels en brede, tot de grond doorlopende glaspuien kwamen er voor in de plaats. In veel gevallen ging de relatie tussen pui en bovengevel daarbij verloren.

Sinds enkele jaren is er echter weer een tendens te bespeuren naar zorgvuldiger ontworpen nieuwe winkelpuien, waarbij vaak inspiratie komt uit historische voorbeelden en materiaalgebruik. Zo wordt er tegenwoordig bijvoorbeeld weer veel hout en hardsteen toegepast en zelfs glas-in-lood is weer populair. Historische winkelpuien worden gekoesterd en steeds vaker gezien als hét visitekaartje van de

winkel. Een flink aantal panden in de Lochemse binnenstad is mede door de bewaard gebleven historische pui als monument beschermd.

Literatuur/bronnen

- Gemeente Lochem, Gemeentelijke Monumentenlijst, diverse redengevende beschrijvingen, opgesteld door Monumenten Advies Bureau, 1990-1996.
- Archief/collectie C.J. Frank
- Foto's collectie C.J. Frank, 1992-1995

---

² Nog meer historische winkelpuien in de Lochemse binnenstad: Achterstraat 16, Begijnenstraat 29, Smeestraat 1, Tuinstraat 10, Walderstraat 10, Walderstraat 26-28, Walsteeg 37. Ook buiten de binnenstad zijn nog enkele waardevolle oude winkelpuien te zien, onder meer aan de Kastanjelaan, Emmastraat, Nieuwstad en Zutphenseweg.

Winkelpui in Amsterdamse Schoolstijl, Bierstraat 6 (1924, architect G.J. Postel)